

TYSKLAND EFTER BERLIN-MURENS FALD 1989 OG DEN TYSKE FORENING 1990

ET ESSAY

■ KARL CHRISTIAN LAMMERS

1. AFSKED MED ET PROVISORIUM?

Da storværket om den 'gamle' Forbundsrepublik Tysklands, altså det tidligere Vesttysklands historie blev fuldendt i 2006, fik det afsluttende sjette bind titlen *Abschied vom Provisorium* (Afsked med provisoriet).¹ Den provisoriske 'halvstat' Forbundsrepublikken, der allerede i 1980'erne var begyndt at gøre op med sin selvforståelse som provisorium og på vej til at blive en 'normal' stat, havde fundet sin i samtiden overraskende afslutning med den tyske forening i oktober 1990. Flertallet af tyskere havde befundet sig godt i provisoriet, men i 1990 blev det pludselig markant anderledes, og derfor blev afskeden med provisoriet ikke let, hævdede Andreas Wirsching.² Det er dog et lidt tvetydigt udsagn, da provisoriet jo var blevet så varigt og stabilt, at det var svært at forestille sig dets opløsning. Og sådan blev det reelt også. Efter foreningen med eller rettere indlemmelsen af den socialistiske *Deutsche Demokratische Republik*, DDR, fortsatte provisoriet, altså den 'gamle' Forbundsrepublik, i stort set uændret, men dog udvidet skikkelse. Det var jo den stat, som østtyskerne med deres fredelige revolution 1989 havde ønsket at blive del af og faktisk blev del af den 3. oktober 1990. Forbundsrepublikkens territorium og befolkning blev bare forøget med det tidligere DDR's område og godt 17 millioner østtyskere, mens forfatningens, *Grundgesetz's*, og den sociale markedsøkonomis gyldighedsområde blev udstrakt til det tidligere DDR. Med året 1990 fulgte et systemskifte i det tidligere DDR, men ikke i Forbundsrepublikken, ikke mindst fordi forslaget om en ny forfatning ikke blev til noget. Forbundsrepublikken Tyskland fortsatte altså statsretligt, konstitutionelt, politisk, valutarisk og samfundsmæssigt sin eksistens i forstørret skikkelse, men i udenrigs- og sikkerhedspolitisk henseende antog den dog efterhånden en anden

1 Andreas Wirsching: *Abschied vom Provisorium 1982-1990. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland*, udg. af Karl-Dietrich Bracher m.fl., bind 6, München: Deutsche Verlags-Anstalt 2006.

2 Wirsching, *Abschied*, s. 701, jf. også Axel Schildt: "Politischer Aufbruch auch im Westen Deutschlands?", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B24-26, 2014, s. 22-26.

rolle. Sat på spidsen kan det måske hævdes, at den eneste væsentlige forandring som følge af den tyske forening var, at det i 1991 blev besluttet at flytte Tysklands hovedstad fra den lidt kedelige og provinsielle provisoriske hovedstad Bonn til det større og på sigt langt mere interessante Berlin. Og at Tyskland på en måde blev mere østligt.

Alligevel er det forenede Tyskland begyndt at få sin egen historiske fortælling, sin egen historisering.³ Den vil blive undersøgt ud fra to problemfelter: Det ene drejer sig om den historiske bearbejdelse af godt 25 års forenet historie. Denne er langt hen af vejen foregået uden egentlig arkivadgang til andet officielt kildemateriale end det, der vedrørte det tidligere DDR. Dette problemfelt har også handlet om, hvor vidt der med foreningen var etableret et nyt og forandret Tyskland. Det andet problemfelt handler om det mere eller mindre implicite politiske og historiepolitiske opgør med mere end 40 års DDR-historie. Der er således her tale om en slags fortidspolitik eller historisering af DDR-fortiden,⁴ hvori navnlig den tyske stat, men også offentligheden, har spillet en stor rolle. Fortidspolitikens (*Vergangenheitspolitik*) store betydning for det forenede Tysklands selvforståelse, blev i 2013 af den tyske regering begrundet på følgende vis: "Det kommunistiske diktatur i SBZ [*Sowjetische Besatzungszone*/kcl] og i DDR hører med til det genforenede Tysklands historiske arv. Denne del af den tyske efterkrigshistorie bør (*muss*) oparbejdes konsekvent".⁵ Det er disse to problemfelter, der vil blive fokuseret på i det følgende.

2. OMGANGEN OG OPGØRET MED DET SOCIALISTISKE DDR

Den tyske forening i oktober 1990 indebar, at den moderne demokratisk-liberale Forbundsrepublik blev udstrakt til det i økonomisk, samfundsmæssig og politisk henseende mere tilbagestående område, der i mere end 40 år havde udgjort den selvstændige socialistiske stat DDR. Udvidelsen – eller etableringen af den såkaldte "ydre enhed" – forløb forholdsvis enkelt politisk, forfatningsmæssig og økonomisk-socialt i løbet af 1990. Samfundsmæssigt, kulturelt og mentalitetsmæssigt har det derimod ligget tungere med at få DDR integreret med den gamle Forbundsrepublik – altså skabelsen af den såkaldte "indre enhed" – og få to sam-

3 En kortfattet forskningsoversigt over dens historie findes hos Gabriele Metzler, "Zu neuen Fernen? Die Zeitgeschichtsschreibung zur Bundesrepublik im Jubiläumsjahr 2009", *Neue Politische Literatur* 2, 2012, s. 233-252, især s. 247f, endvidere Michael C. Bienert o.a., "Die Berliner Republik und die zeithistorische Forschung. Eine Einführung", i Michael Bienert, Stefan Kreuzberger, Kristina Hübener, Matthias Oppermann (udg.): *Die Berliner Republik. Beiträge zur deutschen Zeitgeschichte seit 1990* (Zeitgeschichte im Fokus 2), Berlin-Brandenburg: be.bra wissenschaft verlag 2013, s. 17-23.

4 Jf. til historiseringen af DDR's historie Jürgen Kocka/ Martin Sabrow (udg.): *Die DDR als Geschichte. Fragen- Hypothesen – Perspektiven* (Zeithistorische Studien 2), Berlin: Akademie Verlag 1994.

5 *Bericht der Bundesregierung zum Stand der Aufarbeitung der SED-Diktatur*, Berlin: Deutscher Bundestag 2013, Drucksache 17/12115, s. 13. De tyske citater er oversat af forfatteren.

fund og øst- og vesttyskerne, der trods alt havde levet adskilt i mere end 40 år, til at vokse sammen til et folk. Samtidig blev foreningsprocessen ledsaget af en udvikling af det socialistiske DDR, af dets folkedemokrati, planøkonomi og socialsystem samt af et politisk og retsligt opgør med det diktatur, som DDR reelt havde været. Alt det førte til bitterhed og frustrationer hos de østtyskere, der tilhørte SED-funktionseliten.

Det var især integrationen af to vidt forskellige samfund og politiske kulturer, men dog tyske områder, der har vist sig langt vanskeligere og mere tidskrævende end forudset. Det er blevet langt dyrere end beregnet, og det har derfor været et af de mest påtrængende indre problemer siden 1990. Det fremgår af den årlige rapport om status over tysk enhed *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit*, som det tyske indenrigsministerium på opdrag af Forbundsda- gen i 1996 har udarbejdet hvert år siden 1997.⁶ Den foreløbigt sidste rapport blev udsendt i september 2014. I 25-året for Berlinmurens fald mente rapporten at kunne fastslå som noget glædeligt, nemlig at "tilnærmelsen i levevilkårene mellem øst og vest i vidtgående grad var opnået", og at der på de fleste livsområder var opnået "ligeværdige levevilkår". Samtidig måtte forfatterne dog også konstatere, at der på vigtige områder som økonomi, arbejdsmarked, løn og pension fortsat var stor afstand mellem de østlige og de vestlige delstater, og at den såkaldte *Aufholprozess* (indhentningsproces) i de forgangne år var blevet klart langsommere.⁷ Konsekvensen var ifølge rapporten, at de nye delstater i øst på disse vigtige områder fortsat var et stykke fra at være kommet på niveau med de vestlige delstater. Således lå lønnen gennemsnitligt på godt 80 pct. af niveauet i vest, arbejdsløsheden var højere (godt 10 pct. mod 6 pct. i vest), og heller ikke pensioner og sociale ydelser befandt sig på samme niveau som i vest.⁸

Integrationen af fem nye østlige delstater og højnelsen til vestligt niveau har som sagt været den vanskeligste udfordring ved foreningsprocessen, og omkostningerne, som har været forbundet hermed, har udfordret det vesttyske økonomiske og sociale system til grænsen af dets formåen. *Grundgesetz* (art. 3) foreskriver nemlig lighed og ligeberettigelse på alle områder. Det mål er ikke nået endnu.

Et mindre udfordrende, men mindst lige så vigtigt problem er omgangen eller rettere opgøret med hele DDR-systemet og DDR-tiden. Det har den vestligt dominerede stat – på grundlag af opfattelsen af DDR som et diktatur og en såkaldt "uretsstat" (*Unrechtsstaat* eller *Unrechtsregime*)⁹ – taget sig af siden sommeren

6 Der Beauftragte der Bundesregierung für die neuen Bundesländer: *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 2014*, Berlin 2014. 102 sider.

7 *Jahresbericht 2014*, s. 18, Pressemitteilung 24.9. 2014.

8 *Jahresbericht 2014*, s. 46, 39.

9 *Bericht 2013*, s. 16. Jvf. Carola S. Rudnick: *Die andere Hälfte der Erinnerung. Die DDR in der deutschen Geschichtspolitik nach 1989*, Bielefeld: transcript verlag 2011, s. 64. "Uretsstat" er det modsatte af retsstat fordi retsvæsenet ikke var uafhængigt af SED og staten.

1990. Blandt de mange tiltag skal bare nævnes for det første ophævelse af DDR-lovgivning med tilbagevirkende kraft (f.eks. kollektiviseringen af landbruget). For det andet moderniseringen og privatiseringen af det østtyske planøkonomiske system, der medførte lukning af mange virksomheder og en deraf følgende omfattende 'afindustrialisering' af DDR-området med stor arbejdsløshed til følge. For det tredje handlede det om degradering og udskiftning af eliter eller rettere en slags 'udrensning' af SED- og DDR-funktionsbærere inden for det store stats- og ideologiapparat (administration, retsvæsen, politi, militær og undervisnings- og forskningssektoren). Det resulterede i mange afskedigelser og vestliggørelse af såvel staten, forvaltningen, militæret som uddannelsessystemet. En del af denne proces fik karakter af retssager ved domstolene med anklager om brud på DDR's egne love, den såkaldte *DDR-Unrecht*. Der blev her foretaget mange forundersøgelser, skønsmæssigt omkring 75.000, men kun rejst godt 1.800 anklager.¹⁰

Og endelig for det fjerde drejede det sig om hele det kompleks, der betegnes som *Aufarbeitung der SED-Diktatur*, altså bearbejdelse af SED-diktaturet. Det er sket med udgangspunkt i opfattelsen af DDR som et repressivt diktatur (*Unrechtssystem*) og har taget sig af diktaturets virkemidler og dets ofre. Det drejer sig om hele Stasi-systemet,¹¹ undertrykkelses- og overvågningsapparatet og rehabiliteringen af og erstatningen til de mange ofre. Det er bemærkelsesværdigt, at det var Forbundsdagen, der derved historie- og erindringspolitisk satte sig i spidsen for bearbejdelsen af DDR-historien. Det kunne opfattes som en politiserende handling, som bekræftede det vesttyske syn på DDR som en totalitær stat og altså en slags *Bundesrepublikanisierung* af erindringen.¹² Bearbejdelsen af SED-diktaturet skete i form af nedsættelse af en art sandhedskommissioner.¹³ Forbundsdagen havde allerede i 1992 nedsat en undersøgelseskommission med politikere, historikere og andre eksperter – den såkaldte *Enquete-Kommission zur Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland* (Undersøgelseskommission til bearbejdelse af SED-diktaturets historie og følger i Tyskland), hvis mål var at delegitimere DDR. I 1994 aflagde denne kommission en omfattende rapport om alle aspekter af det repressive socialistiske diktatur i DDR: dets magtstrukturer, ideologi, retsvæsen, udenrigspolitik og oppositionen mod det. Derimod behandlede den slet ikke økonomi, kultur og det sociale område. Kommissionens resultater blev i 1995 udgivet i alt 18 bind.¹⁴ Da rapporten imid-

10 Klaus Marxen, Gerhard Werle og Petra Schäfer: *Die Strafverfolgung von DDR-Unrecht. Fakten und Zahlen*, Berlin: Stiftung Aufarbeitung 2007, s. 41f.

11 Dvs. hele det område som Ministerium für Staatssicherheit (Stasi) tog hånd om. Jf. hertil Ilko-Sascha Kowalczyk: *Stasi Konkret. Überwachung und Repression in der DDR*, München: C.H. Beck 2013. Her skildres også hvad der er sket med Stasi efter 1990.

12 Jf. hertil den store undersøgelse af Rudnick: *Die andere Hälfte*, s. 33f, citat s. 73.

13 Således Rudnick: *Die andere Hälfte* 2011, s. 48.

14 Materialien der Enquete-Kommission "*Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland*", (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages), udg. af Deutscher

lertid ikke indeholdt konkrete handlingsanvisninger, blev der i 1995 nedsat en ny kommission med henblik på *Überwindung der Folgen der SED-Diktatur im Prozess der Deutschen Einheit* (Overvindelse af følgerne af SED-diktaturet under den tyske enhedsproces). Kommissoriet bestod især i at anvise konkrete handlinger erindringspolitisk, og det førte i 1998 til oprettelse af en såkaldt *Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur* (Forbundsstiftelse til bearbejdelse af SED-diktaturet), som har til formål at fremme det "omfattende, kontinuerlige og pluralistiske" opgør med årsagerne til det kommunistiske diktatur, med dets historie og følger, og fremme den "anti-totalitære konsensus" i samfundet. Bl.a. skal denne statsligt finansierede stiftelse holde erindringen om den begåede "Unrecht" og lidelserne hos ofrene for det kommunistiske diktatur i live. Det skal ske ved at tage hånd om arkiver, forskning og de mange erindringssteder, der er blevet indrettet efter 1990. *Bundesstiftung* har således iværksat og støttet flere end 1.000 projekter.¹⁵

I januar 2013 aflagde forbundsregeringen senest en rapport om *Stand der Aufarbeitung der SED-Diktatur* (Status for bearbejdelsen af SED-diktaturet), hvori de mange statslige initiativer til bearbejdelse af diktaturet og af den uret, der blev begået under det, blev gennemgået. I indledningen fastslog statssekretær Bernd Neumann det politiske mål med dette: "Bearbejdelsen af det kommunistiske diktatur i SBZ og i DDR er også mere end 20 år efter genvindelsen af tysk enhed en for stat og samfund nødvendig opgave. Et punktum for den begåede uret må og kan der ikke gives. Det er vi ikke bare ofrene, men også de mennesker skyldig, der først gjorde den fredelige revolution mulig, også de politikere der har gennemført genforeningen, og frem for alt vore værdier frihed, demokrati og retsstatslighed skyldig. Bevidstheden om disse værdier bliver styrket gennem formidling af viden om SED's diktatur, dets magt- og undertrykkelsesmetoder og livet i overvågningsstaten."¹⁶

Det kan hævdes, at den statslige rolle oven på murens fald – ud over integration og bearbejdelse af SED's diktatur – samtidig har gået ud på at få fjernet de særlige DDR-aftryk i Tyskland hvis ikke regulært få elimineret DDR som andet end en overstået epoke i Tysklands historie. Som led i dette har man fysisk fjernet de

Bundestag, 18 bind, Baden-Baden: Nomos Verlag, Suhrkamp Verlag 1995.

15 *Bericht der Bundesregierung zum Stand der Aufarbeitung der SED-Diktatur*, Berlin: Deutscher Bundestag 2013, Drucksache 17/12115, s. 27, 17.

16 *Stand der Aufarbeitung der SED-Diktatur*, s. 11. Det tyske citat lyder: "Die Aufarbeitung der kommunistischen Diktatur in der SBZ und in der DDR ist auch über 20 Jahre nach der Wiedergewinnung der deutschen Einheit eine für Staat und Gesellschaft notwendige Aufgabe. Einen Schlussstrich unter das begangene Unrecht kann und wird es nicht geben. Dies sind wir nicht nur den Opfern, sondern auch den Menschen, die die friedliche Revolution erst möglich machten, den Politikern, die die Wiedervereinigung durchgesetzt haben, und vor allem unseren Werten Freiheit, Demokratie und Rechtsstaatlichkeit schuldig. Das Bewusstsein für diese Werte wird durch die Vermittlung von Kenntnissen über die Diktatur der SED, ihre Herrschafts- und Unterdrückungsmethoden und über das Leben im Überwachungsstaat gestärkt".

institutioner, der havde skullet markere og repræsentere en særlig DDR-identitet og selvstændighed. Allerede i 1993 blev det østtyske udenrigsministeriums bygning revet ned, og samme skæbne overgik fra 2007 det socialistiske DDR's statussymbol *Palast der Republik* i Østberlin, hvor det østtyske parlament *Volkskammer* havde haft til huse. Noget tilsvarende er sket med de monumenter og gadenavne, der var opført til minde om hhv. opkaldt efter det selvstændige DDR's 'fædre'. Kun KPD-lederen Ernst Thälmann, der blev myrdet af nazisterne i 1944, har fået lov at blive. Den herskende 'anti-totalitære' mesterfortælling er, at de godt 40 års DDR-historie erindringsmæssigt skal fremstå som erindringen om et undertrykkende socialistisk diktatur. Ganske vist ikke helt så slemt og brutalt som det nazistiske regimes, men alligevel en slags formynderisk 'omsorgsdiktatur', der godt nok sørgede for de 17 millioner borgere, men samtidig holdt dem i stramme tøjler, ja i ufrihed og under stærk kontrol. Hvad der fortsat findes tilbage af det socialistiske DDR i det forenede Tyskland er derfor ret beset kun mentalitetsmæssigt og i mindre grad kulturelt, men til gengæld i høj grad fysisk – eksempelvis boligbyggeriet (*Plattenbau*).

En konsekvens af denne bearbejdelse af DDR-tiden har været, at erindringen om DDR, om staten og især om liv og hverdag i den socialistiske stat, har været meget forkættet. Der har været tale om en "delt erindring". F.eks. om DDR var en uretsstat eller bare ikke en retsstat.¹⁷ Der har stået strid om, hvor vidt erindringen skulle repræsentere et mere nuanceret syn på diktatur og samfund i DDR eller først og fremmest på det, der af nogle blev betragtet som typisk for DDR, nemlig Stasi-systemet? Den første erindring rummer tydelige tendenser til 'ostalgi', altså en slags bagatellisering af SED-diktaturet, og derfor har ikke mindst spørgsmålet om et fælles, nationalt erindringssted for de mange ofre for DDR-diktaturet været omstridt. Men denne strid er nu blevet afgjort med beslutningen om, at der i Berlin skal opføres et sådant centralt *Mahnmal für die Opfer der kommunistischen Diktatur in Deutschland* (Mindesmærke for ofrene for det kommunistiske diktatur i Tyskland), det såkaldte *Freiheits- und Einheitsdenkmal* (Friheds- og enhedsmindesmærke).¹⁸

I sin rapport fra 2013 kunne forbundsregeringen konstatere, at selv 20 år efter DDR's undergang var det ikke muligt at sætte endeligt punktum for opgøret med det kommunistiske diktatur. Som det hed: "Det [opgøret/kcl] forbliver en

17 Jf. Hermann Wentker: "Zwischen Aufarbeitung und Identitätsstiftung. Der öffentliche Umgang mit DDR-Vergangenheit und Wiedervereinigung in der Berliner Republik", i Michael C. Bienert o.a.: *Die Berliner Republik*. S. 225-260, s. 245.

18 Jf. hertil Martin Sabrow m.fl. (udg.): *Wohin trieb die DDR-Erinnerung? Dokumentation einer Debatte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2007; Caroline Pearce: "An Unequal Balance? Memorializing Germany's "Double Past" since 1990", i Nick Hodgkin og Caroline Pearce (red.): *The GDR Remembered. Representation of the East German State since 1989*, Rochester: Camden House 2011, s. 172-198; Rudnick: *Die andere Hälfte* 2011, Wentker: "Zwischen Aufarbeitung", s. 253f.

fællestysk opgave, og det udgør et væsentligt bidrag til skabelsen af den indre enhed i vort land.”¹⁹ Noget tilsvarende kunne hævdes at gælde den historiske udforskning af DDR. Selv om DDR’s historie må siges at være en af de bedst udforskede perioder efter 1945, er der stadig meget tilbage at undersøge. Det gælder især i diktaturperspektivet m.h.t. det konkrete forhold mellem SED’s diktatur og det østtyske samfund.²⁰

3. DET FORENEDE TYSKLANDS HISTORIE: ET NYT TYSKLAND ”BERLINER REPUBLIK”?

Det forenede Tyskland har efterhånden fået sin egen historiske fortælling, fordi genskabelsen af Tysklands enhed 1990 trods alt blev opfattet som et markant brud i den tyske nations- og statshistorie. Mange historikere har taget udgangspunkt i den fredelige revolution i DDR i efteråret 1989, der med Berlin-murens fald 9. november indledte den proces, der via de første frie valg i DDR i marts 1990, den tysk-tyske *Einigungsvertrag* (Foreningstraktat) fra august og den såkaldte 2+4-aftale med de fire tidligere besættelsesmagter i september 1990 førte til skabelsen af tysk enhed 3. oktober 1990. Det er dels sket i store helhedsfremstillinger, der som Manfred Görtemaker, Edgar Wolfrum, Eckard Conze og Ulrich Herbert har fortsat fortællingen om den ’gamle’ Forbundsrepublikks historie med perioden efter 1990²¹ og altså ikke eksplicit har betragtet bruddet i 1990 som så afgørende. Det er dels foregået i monografiske behandlinger af DDR’s opløsning og efterfølgende integration i Forbundsrepublikken forfattet af Ilko-Sascha Kowalczyk, Gerhard A. Ritter og Andreas Rödder, hvor især Rödder har påpeget, at DDR’s tiltrædelse foregik helt og holdent ad den ’gamle’ Forbundsrepublikks tankebaner.²²

19 *Stand der Aufarbeitung*, 2013, s. 14.

20 Jf. overvejelserne hos Thomas Lindenberger: „Ist die DDR ausgeforscht? Phasen, Trends und ein optimistischer Ausblick”, *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 64, B24-26/2014, s. 27-32, endvidere Ralph Jessen: ”Alles schon erforscht? Beobachtungen der zeithistorischen DDR-Forschung der letzten 20 Jahre”, *Deutschland Archiv*, 43, 2010, s. 1052-1064.

21 Manfred Görtemaker: *Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zur Gegenwart*, München: C.H. Beck 1999, s. 767-790; Edgar Wolfrum: *Die geglückte Demokratie. Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart: Klett-Cotta 2006, s. 431-506; Eckard Conze: *Die Suche nach Sicherheit. Eine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis in die Gegenwart*, Berlin: Siedler 2009, s. 747-936; Ulrich Herbert: *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*, München: C.H. Beck 2014, s. 1127-1252. Jf. Endvidere lidt andre perspektiver hos Herfried Münkler og Jens Hacke (red.): *Wege in die neue Bundesrepublik. Politische Mythen und kollektive Selbstbilder nach 1989*, Frankfurt/Main: Campus Verlag 2009.

22 Ilko-Sascha Kowalczyk: *Endspiel. Die Revolution von 1989 in der DDR*, München: C.H. Beck 2009, Gerhard A. Ritter, *Wir sind das Volk! Wir sind ein Volk! Geschichte der deutschen Wiedervereinigung*, München: C.H. Beck 2009; Andreas Rödder: *Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung*, München: C.H. Beck 2009, s. 371.

Et væsentligt spørgsmål i forbindelse med præsentationen af det forenede Tysklands historie er følgelig, hvor dybt og afgørende det brud, som genskabelsen af tysk enhed medførte, bliver opfattet i tysk efterkrigshistorie. Det var selvfølgelig et brud i og med, at den ene tyske efterkrigsstat, DDR, helt ophørte at eksistere, da den blev indlemmet i Forbundsrepublikken. Resultatet blev en Forbundsrepublik Tyskland, der var godt 1/3 større end den hidtidige, men spørgsmålet er, om udvidelsen betød, at der opstod et nyt Tyskland. Det ville ændringer i Tysklands stilling og rolle eventuelt kunne bidrage til begrunde.

Flytningen af den tyske hovedstad til Berlin blev af nogle iagttagere tillagt stor betydning for en ny national selvforståelse, og det fik i 1990erne flere bl.a. den konservative publicist Johannes Gross til at tale om at den gamle såkaldte "Bonner Republik" nu var blevet erstattet med den ny "Berliner Republik". Med dette begreb ville han tilkendegive, at der var indtrådt et brud. Der var nu tale om en kvalitativt anden Forbundsrepublik, foreningen i 1990 havde ført til en andet stat, og han tolkede det som en slags opbrud i nationen i forhold til tiden før 1990.²³

Mange offentlige debattører, men også andre tog begrebet "Berliner Republik" til sig.²⁴ Bl.a. historikeren Arnulf Baring, der i 1999 mente, at hovedstadens tilbagekomst til Berlin kunne betyde "hjemkomsten til den tyske historie".²⁵ Men postulatet om en ny og anderledes "Berliner Republik" har dog været meget om-diskuteret. Navnlig mange historikere, men også førende politikere²⁶ har været af den opfattelse, at udtrykket "Berliner Republik" som symbol for det forenede Tyskland postulerede en diskontinuitet og dermed abstraherede fra de basale kontinuiteter (statsretlige, forfatningsmæssige, politiske, udenrigspolitiske, økonomiske og sociale), der kunne konstateres efter udvidelsen af den 'gamle' Forbundsrepublik 1990. Derfor, hævder de, er der med andre ord *ikke* blevet oprettet et væsentligt andet eller nyt Tyskland i 1990.²⁷ Det nye Tyskland var nemlig blevet etableret tilbage i 1949 med oprettelsen af den demokratiske Forbundsrepu-

23 Johannes Gross: *Begründung der Berliner Republik. Deutschland am Ende des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart: DVA 1995.

24 Jf. gennemgangen af diskussionen herom hos Axel Schildt: "Berliner Republik" – harmlose Bezeichnung oder ideologischer Kampfbegriff? Zur deutschen Diskursgeschichte der 1990er Jahre", i Michaela Bachem-Rehm o.a.(red.): *Teilungen überwinden. Europäische und internationale Geschichte im 20. Jahrhundert*, München: W. de Gruyter 2014, s. 21-32, jf. endvidere Axel Schildt: "Zeitgeschichte der "Berliner Republik", *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 1-3/2012, s. 3-8. Jeg sætter som Schildt formuleringen "Berliner Republik" i anførselstegn.

25 Cit. efter Schildt "Berliner Republik" 2014, s. 25.

26 Det drejer sig bl.a. om Helmut Kohl, der kaldte begrebet "notorisk vrøvl", men også Wolfgang Schäuble og Roman Herzog, jf. Schildt: "Berliner Republik", s. 28f.

27 Jf. Kurt Sontheimer: "Berlin schafft keine neue Republik – und sie bewegt sich doch", *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 1-2, 2001, s. 3f, endvidere Schildt, "Zeitgeschichte" 2012, s. 7f. Nogle historikere anvender dog begrebet, jf. især Manfred Görtemaker: *Die Berliner Republik. Wiedervereinigung und Neuorientierung*, Berlin: be.bra verlag 2009, og Michael Bienert/ Stefan Creuzberger (red.): *Die Berliner Republik*. Jf. Endvidere Manfred Görtemaker: „Die Ent-

blik Tyskland (Vesttyskland) i de tre vestlige besættelseszoner, og dette Tyskland eksisterer videre efter 1990. Eller med historikeren Axel Schildts ord: "Hvorfor skulle det komme til et opbrud i det vestlige Tyskland, når man havde vundet systemkonkurrencen [med DDR/kcl] og alt skulle gå videre som vant?"²⁸ Hvis noget havde forandret sig efter 1990, var det Tysklands stilling og rolle i Europa og verden. Det er et synspunkt, som jeg deler og også tidligere har givet udtryk for.²⁹

Men der er dog historikere med en anderledes opfattelse. Det har navnlig været hos historikere, der har været tilknyttet det nye udgivelsesprojekt om Tysklands historie i det 20. århundrede.³⁰ De taler om en "epokecæsur" og skelner klart mellem "Berliner Republik" og "Bonner Republik" for derigennem at understrege brudopfattelsen.³¹ De har gjort gældende, at der i slutningen af 1990'erne blev proklameret en ny politisk selvforståelse i Tyskland, som kan godtgøre begrebet "Berliner Republik".³² Også internationalt har begrebet fundet indpas, således hos den tyskfødte, USA-baserede historiker Klaus Larres og Mary Fulbrook og i et særnummer af *German Politics* om det forenede Tyskland fra marts 2010.³³

Det er først og fremmest Potsdam-historikeren Manfred Görtemaker, der er blevet forbundet med forestillingen om, at foreningen i 1990 indebar et markant brud. I 2009 udgav han et lille oversigtsværk om Tyskland efter foreningen. Det havde titlen *Die Berliner Republik* og behandlede tysk historie fra den fredelige revolution i DDR frem til kanslerskiftet fra Gerhard Schröder (SPD) til Angela Merkel (CDU) i 2005 (reelt til 2008).³⁴ Görtemaker betonedede, at etableringen af tysk

stehung der Berliner Republik", www.bpb.de/geschichte/deutsche-einheit/39724/die-entstehung-der-berliner-republik. (26.2.2015).

28 Schildt: "Politischer Aufbruch", s. 26.

29 I artiklen "Tyskland 20 år efter Berlinmurens fald", *Nyt fra Historien* 2009, vol. LVIII, 2, 2010, s. 66-70, jf. endvidere Axel Schildt: *Ankunft im Westen. Ein Essay zur Erfolgsgeschichte der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt/Main: Campus Verlag 1999, s. 9.

Mens der således godt kan tales om Weimarrepublikken og Forbundsrepublikken som statsretligt og forfatningsmæssigt forskellige demokratiske republikker, giver en skelnen mellem "Bonner Republik" og "Berliner Republik" ikke nogen statsretlig og forfatningsmæssig mening, da det demokratiske system forblev uændret. På samme måde skelnes der i Frankrig mellem 5 forskellige republikker.

30 Manfred Görtemaker, Frank-Lothar Kroll og Sönke Neitzel (red.): *Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert*, Berlin: be.bra. verlag 2009ff, der er planlagt til i alt 16 bind. Heraf er godt 10 bind udgivet.

31 Jf. Bienert: "Einführung", s. 16, endvidere Frank Brunssen: *Das neue Selbstverständnis der Berliner Republik*, Würzburg: Koenigshausen & Neumann 2005.

32 Bienert: *Die Berliner Republik*, s. 14.

33 Klaus Larres (red.): *Germany Since Unification. The Development of the Berlin Republic*, London: Palgrave 2001; Mary Fulbrook: *A History of Germany 1918-2008. The Divided Nation*, 3. udg., Chichester: Wiley- Blackwell 2009, s. 293f, *From the Bonn to the Berlin Republic: The Twentieth Anniversary of German Unification*, German Politics & Society, vol. 28, 1, marts 2010.

34 Manfred Görtemaker: *Die Berliner Republik*, 2009, (licensudgave hos Bundeszentrale für politische Bildung bind 794, Bonn 2009).

enhed 3. oktober 1990 samtidig betød fødslen for den ny "Berliner Republik", også selv om det først efterhånden kom til at stå klart, hvor meget den 'gamle' Forbundsrepublik egentlig blev præget af denne "epokecæsur". Han erkendte, at foreningen ikke skabte noget brud i forhold til den 'gamle' Forbundsrepublik, men fastholdt, at Tysklands indenrigs- og udenrigspolitiske rammebetingelser blev grundlæggende ændrede efter foreningen i 1990, og at dette derfor berettiger betegnelsen "Berliner Republik" som en "epokecæsur".

Det var selvfølgelig beslutningen om at lade Berlin genvinde sin traditionelle funktion som hovedstad, der var baggrunden for skiftet til "Berliner Republik". Selv om det allerede var indskrevet i den tysk-tyske *Einigungsvertrag* af 31. august 1989, at Berlin skulle være Tysklands hovedstad, var det dog først Forbundsda- gens beslutning i juni 1991 om at flytte de føderale institutioner Forbundsregering, Forbundsdag og Forbundsråd til Berlin, der reelt gjorde Berlin til hovedstad. Overflytningen fandt endeligt sted i 1999. Diskussionen om flytningen, der blev afgjort med et lille flertal, spiller en væsentlig rolle i Görtemakers fremstilling.

Han skildrer kronologisk skiftet i de indenrigs- og udenrigspolitiske rammebetingelser, der fulgte med afslutningen på Den Kolde Krig, og som ændrede Tysklands stilling. Det var især på udenrigspolitikens felt, at de nye betingelser gav det forenede Tyskland en ny rolle. Det var ikke bare en mere selvstændig rolle (som lidt uheldigt slog igennem i dets enegang m.h.t. anerkendelsen af Slovenien og Kroatien i 1991), men det handlede også om udviklingen mod europæisk integration. Og den Europæiske Union kom til at udgøre kernen i tysk udenrigspolitik. Indenrigspolitisk står integrationen af det østtyske samfund i fokus: den tog tid og blev meget dyr, fordi man i begyndelsen havde undervurderet de vanskeligheder, som der var forbundet med den. Det kom især til udtryk under den såkaldte *Vereinigungskrise* (Jürgen Kocka) i slutningen af 1990'erne, hvor foreningens omkostninger satte dagsordenen, og hvor der kunne spores en vis fremmedgørelse hos østtyskerne over for foreningsprocessen. Men alt i alt er Görtemakers status for det nye Tyskland positiv. Han mener, at de af daværende forbundskansler Helmut Kohl lovede *blühende Landschaften* (blomstrende landskaber) i de fleste tilfælde er blevet virkeliggjort.³⁵ Man undrer sig dog over, at han ikke tillægger regeringsskiftet i 1998 fra CDU/FDP til SPD og de Grønne større betydning. Det ville jo netop have kunnet illustrere postulatet om en "Berliner Republik", for med Gerhard Schröder (SPD) og Joschka Fischer (De Grønne) kom to politikere til magten, der ikke var domsticerede i Bonn, og som derved kom til at markere efterkrigstidens afslutning!³⁶

35 Görtemaker, *Die Berliner Republik*, s. 180.

36 Således Eckhard Fuhr 2007, her citeret efter Volker Kronenberg: „Verfassungspatriotismus“ im vereinten Deutschland“, *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 28, 2009, s. 41-46, s. 43.

Svagt i fremstillingen står det forenede Tysklands forhold til den historiske fortid, til det der er blevet kaldt *die doppelte Vergangenheit* (den dobbelte fortid).³⁷ Når det forenede Tyskland så hurtigt blev velanskrevet internationalt, hang det bl.a. sammen med, at den tyske stat i midten af 1990'erne som stat påtog sig ansvaret for det nazistiske regimes forbrydelser. Den forpligtede sig således til som stat at erindre om nazismens forbrydelser (udtrykt gennem de forskellige *Mahn-male* i Berlin) og erklærede sig rede til at yde erstatning for ofrenes lidelser. Et hurtigere og i visse henseender mere radikalt opgør tog det forenede Tyskland dog som berørt med den umiddelbare fortid, nemlig DDR-tiden, der indgår som del af det forenede Tysklands historiske arv. Holdningen til den *doppelte Vergangenheit* hvilede på, hvad historikeren Bernd Faulenbach har kaldt en bred "anti-totalitær konsensus".³⁸

I antologien *Die Berliner Republik*, der er en slags festskrift til Martin Görtemaker og er forfattet af hans elever og kolleger,³⁹ gennemspilles på en række områder de store forandringer, der i udgivernes øjne berettiger forestillingen om en særlig "Berliner Republik". Det bliver således påpeget, at kansler Gerhard Schröder tog begrebet "Berliner Republik" til sig og brugte det positivt til at karakterisere det politiske og samfundsmæssige opbrud i forbindelse med regeringsskiftet i 1998.⁴⁰ Ud over bidrag om først og fremmest forandringerne på det udenrigs- og sikkerhedspolitiske felt og ændringen i partisystemet fra et tre- til fempartisystem (Karl-Rudolf Korte)⁴¹ rummer antologien en historisering af Johannes Gross' omtalte bog fra 1995 (Patrick Bahners)⁴² og en længere undersøgelse af den juridiske og politiske bearbejdelse af DDR-tiden af Hermann Wentker.⁴³

4. TYSKLAND I NY EUROPÆISK OG GLOBAL ROLLE

Som bekendt medførte udsigten til tysk (gen)forening i 1989/90 bekymring, ja sågar angst hos omverdenen for, at et forenet Tyskland ville indebære genoprettelsen af en tysk stormagt, af et nyt 'Stortyskland' så at sige.⁴⁴ Det blev som antydet først og fremmest på det udenrigs- og sikkerhedspolitiske område, at skabelsen af tysk enhed skulle få store konsekvenser for Tysklands stilling og rolle, idet det forenede Tyskland var blevet en større og mægtigere stat m.h.t. magtres-

37 Jf. Pearce: "An Unequal Balance?", s. 174f.

38 Cit. efter Pearce: "An Unequal Balance?", s. 177.

39 Michael Bienert, Stefan Kreuzberger o.a.: *Die Berliner Republik*.

40 Bienert: "Eine Einführung", s. 13.

41 Karl-Rudolf Korte: "Regieren unter schwindenden Gewissheiten. Substanzverluste der Demokratie und deren politische Herausforderungen in der Berliner Republik", Bienert: *Berliner Republik*, s. 55-76.

42 Patrick Bahners: "Begründerzeit. Johannes Gross als Glossator des Verfassungswandels im Übergang von Bonn nach Berlin", Bienert: *Berliner Republik*, s.181- 200.

43 Hermann Wentker, "Zwischen Aufarbeitung", Bienert, *Berliner Republik*, s. 225-260.

44 Jf. Karl Christian Lammers: *Hvad skal vi gøre ved tyskerne bagefter? Det dansk-tyske forhold efter 1945*, København: Schönberg 2005, s. 255f.

sourcer. Men denne frygt for en ny tysk og nationalistisk stormagt blev ikke til virkelighed. Snarere tværtimod må man sige. For etableringen af tysk enhed blev nemlig ledsaget af en forventning og senere et decideret krav, om at Tyskland skulle opgive sin udenrigspolitiske tilbageholdenhed og tage *Führung* (ledelse) i Europa. Frem til 1989 havde Tyskland trods sin økonomiske styrke afvist at være *Führungspartner* med USA, men fra 1990 gik det ikke længere an at holde sig tilbage. Således udtalte den polske udenrigsminister Radoslaw Sikorski overraskende i 2011: "I fear German power less than I am beginning to fear German inactivity. You [dvs. Tyskland/kcl] have become Europe's indispensable nation. You may not fail to lead."⁴⁵ M.a.o. var Tyskland altså nu blevet uundværlig for Europa, og det medførte forpligtelser, som Tyskland forventedes at indfri.

Det var en følge af, hvorledes foreningen i 1990 internationalt blev sikret, og hvad den betød for Tysklands internationale position. Den såkaldte 2+4-aftale mellem de to tyske stater og de fire tidligere allierede besættelsesmagter fra september 1990 blev en væsentlig forudsætning for tysk enhed. Med den gav de fire besættelsesmagter, der i efteråret 1990 stadig formelt holdt det i fire sektorer delte Berlin besat, nemlig afkald på deres såkaldte forbeholdsrettigheder (først og fremmest m.h.t. spørgsmålet om tysk enhed og m.h.t. hvad Tyskland skulle være). Dermed ophørte besættelsesmagternes kontrol med og ansvar for Tyskland. De accepterede, at et Tyskland bestående af Vesttyskland, DDR og Berlin blev genoprettet, og at grænsespørgsmålet (Oder-Neisse-grænsen til Polen) var definitivt løst. Det såkaldte tyske spørgsmål havde dermed fundet sin løsning. Det forenede Tyskland slap fri af de begrænsninger i dets suverænitet, som var betinget af nederlaget i 2. verdenskrig. Det genvandt således fuld suverænitet i indre og ydre anliggender. Dog med visse indskrænkninger – især i militær henseende – som Tyskland selv havde indvilliget i. Sammen med Warszawa-pagtens opløsning og Den Kolde Krigs afslutning var efterkrigstiden dermed så at sige afsluttet.

Det indgik imidlertid også som led af aftalerne om tysk enhed, at det forenede Tyskland fortsat vedgik de internationale forpligtelser som Vesttyskland havde indgået, altså at landets indbinding i NATO og i EEC vedblev at bestå. Tysklands fortsatte medlemskab af NATO var dog noget, som Sovjetunionen kun modvilligt accepterede i løbet af 1990. Og fra fransk side havde man krævet fortsat tysk forpligtelse til den europæiske integration hen imod en økonomisk-valutarisk og politisk union som betingelse for at godkende foreningen. Det sidste var ikke noget stort problem, eftersom man fra tysk side med Helmut Kohl i spidsen jo alligevel betragtede tysk enhed og europæisk enhed som to sider af samme sag. Og det franske krav, som Tyskland altså selv helt og holdent indvilligede i, blev manifesteret i Maastricht-aftalen i 1992, der betød etablering af den monetære og

45 Cit. Efter Stephan Bierling: *Vormacht wider Willen. Deutsche Aussenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*, München: C.H. Beck, note 1, s. 273.

økonomiske union og satte udviklingen mod en europæisk politisk union på skinner. Europa og verden havde dermed affundet sig med genskabelsen af et stort Tyskland i hjertet af Europa.

Hvad betød nu disse aftaler, der genskabte et stort Tyskland, men i mindre territorial format end det, der havde eksisteret i 1945, for Tysklands internationale position og for landets stilling og rolle i Europa og verden? Ville den frygt for en ny tysk stormagt, der i mange europæiske stater var blevet forbundet med genskabelsen af tysk enhed, blive til virkelighed? Eller ville de frygte tysk politisk aktivitet mindre end de begyndte at frygte tysk uvirksomhed (*Untätigkeit*), som den nuværende polske udenrigsminister Sikorski udtrykte det i 2011?⁴⁶ Med foreningen var Tyskland blevet en større og stærkere magt, men var det også blevet en stormagt i traditionel forstand, en såkaldt hegemonmagt? Det blev og er fortsat et meget omdiskuteret emne. Historikeren Christian Hacke havde allerede i 1988 åbnet debatten med en kontroversiel bog om det nye økonomisk mægtige Tysklands udenrigspolitik under titlen *Weltmacht wider Willen* (Verdensmagt mod sin vilje), der vakte stor diskussion.⁴⁷ Det synspunkt blev imødegået bl.a. med henvisningen til, at det forenede Tyskland var en såkaldt 'blød' og tæmmet magt, der udøvede sin magt gennem indflydelse og overtalelse, således som det også fremgik af titlen på den amerikanske antologi *Tamed Power. Germany in Europe*.⁴⁸

I en ny bog med titlen *Vormacht wider Willen* (førende eller ledende magt mod sin vilje) har den tyske politolog Stephan Bierling søgt at eftervise, hvorledes Tysklands rolle i Europa og verden dramatisk har forandret sig siden Den Kolde Krigs afslutning, bl.a. som følge af forskellige ændringer i det internationale system.⁴⁹ Hovedsynspunktet er, at udviklingen i Europa og i verden har tvunget den forenede Forbundsrepublik til at opgive den traditionelle tyske tilbageholdenhed og inaktivitet i international politik – af nogle kaldt "magtforglemmelse" (*Machtvergessenheit*)⁵⁰ – og i stedet for til at tage mere ledelse på sig, altså overtage en rolle som førende magt. Det er først og fremmest foregået økonomisk og finansielt, således som det allerede havde vist sig i 1970'erne i forbindelse med Forbundsrepublikkens rolle ved etableringen af G7-gruppen og senere i 1980'erne i forbindelse med gennemførelsen af en fælles monetær politik ("valutaslangen") i EF. Denne rolle beskriver Stephan Bierling som en "finansiel potent civilmagt, der

46 Cit. efter Stephan Bierling: *Vormacht*, 2014, s. 9.

47 Christian Hacke: *Weltmacht wider Willen. Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, Frankfurt/Main 1988.

48 Peter Katzenstein (red.): *Tamed Power. Germany in Europe*, Ithaca/London: Cornell Press 1997. Det synspunkt havde den tyske historiker Hans-Peter Schwarz allerede fremlagt i 1985 i bogen *Die gezähmten Deutschen. Von der Machtbesessenheit zur Machtvergessenheit*, Stuttgart: DVA 1985.

49 Stephan Bierling: *Vormacht*, jf. endvidere Herfried Münkler: *Macht in der Mitte – Die neuen Aufgaben Deutschlands in Europa*, Hamburg: Edition Körber Stiftung 2015.

50 Således Hans-Peter Schwarz: *Die gezähmten Deutschen*, 1985.

agerede "postmoderne", altså havde afsvoret traditionel magt- og trusselspolitik og i stedet satsede på interesseudligning, handel, multilateralisme og folkeret."⁵¹

Den monetære og økonomiske union, der førte til indførelsen af en fælles valuta, euro'en, har imidlertid ikke – som det ellers nok var tilsigtet fra især fransk side – ført til nogen stækkelse af Tysklands økonomiske og finansielle magt. Tværtimod er det Tyskland, der efter gennemførelsen af indre reformer, har draget enorme fordele af EU og eurozonen, idet den har skabt et stort marked for den konkurrencestærke tyske økonomi og eksport. Tysklands økonomisk og finansielt ledende rolle er blevet tydelig under den internationale finanskrisen og den nuværende eurokrise, hvor det er indtrykket hos mange, at Tyskland ikke bare fører, men "bestemmer" på hvilken måde eurozonen skal komme ud af krisen.⁵² Dominerer Tyskland således ved hjælp af euroen?⁵³ Det er nok ikke lige til at afgøre.

Den tyske lederrolle er i stigende grad begyndt at foregå på det politiske felt, først og fremmest som europapolitik i den Europæiske Union, hvor Tyskland – i alt fald frem til at Angela Merkel (CDU) blev forbundskansler i 2005 – har været den drivende kraft i bestræbelserne på at få den Europæiske Union videreudviklet til en europæisk føderation (Europas forenede stater) med en europæisk forfatning og europæiske forfatningsinstitutioner. Det var således udenrigsminister Joschka Fischer, der i en berømt tale i 2000 på Humboldt-Universitetet i Berlin formulerede visionen om Europas forenede stater. Det lå på en måde i en naturlig forlængelse af vesttysk europapolitik siden begyndelsen af 1950'erne. (Vest) Tyskland havde som ingen anden europæisk stat været henvist til europæisk integration. Deltagelse i (vest)europæisk samarbejde havde siden da været Tysklands chance og mulighed for at blive ligeberettiget med andre vesteuropæiske stater ("et europæisk Tyskland" som Thomas Mann engang udtrykte det⁵⁴), og et stadig mere udvidet og integreret Europa har udgjort rammen for, at Tyskland kunne genrejses som ligeberettiget europæisk partner. Navnlig siden krisen i eurozonen 2010 har tysk politik i EU dog været mindre visionær og mere nationalstatslig, og den tyske interesse er gået ud på at stabilisere eurozonen gennem reformer og finanspolitisk disciplin.

Længe havde det daværende Tyskland, altså Vesttyskland accepteret, at den europæiske integration foregik ud fra den udtalte formel, at tyskerne betalte, mens Frankrig bestemte. Men dette forhold er nu blevet vendt om. Det er sket, efter at Tyskland har formået at stabilisere sin egen økonomi efter at have gennemført hårde indenrigspolitiske reformer (den såkaldte *Agenda 2010*), og derigennem har opnået en stærk forøget økonomisk og finansiell magt i EU. Det sidste

51 Bierling: *Vormacht* 2014, s. 21.

52 Jf. eksempelvis Jesper Jespersen: "Al magt til Tyskland?", *Notat*, 4. september 2012.

53 Jf. *Der Spiegel* 13, 2015 "The German Übermacht", s. 22.

54 Cit. efter Karl Christian Lammers: *Det ny Tyskland. Fra sammenbrud til genforening 1945-1992*, København: Akademisk Forlag 1992, s. 14.

har man set ikke mindst i forbindelse med dets bestemmende rolle i eurokrisen. Og alt det imens Frankrig økonomisk (og politisk) er blevet svækket. Så nu er det altså Tyskland, der både betaler og bestemmer i den europæiske union EU. Er vi dermed på vej til at få et tysk Europa i stedet for det europæiske Tyskland, som Thomas Mann talte om? Det er svært at afgøre, men det er i alt fald et Europa, hvor Tyskland nu har en økonomisk og politisk mere bestemmende og måske dominerende rolle end tidligere. Det er dog en vigtig pointe hos Bierling, at det ikke er en rolle, som Tyskland selv har villet eller ønsket, men er blevet tvunget ind i. Tyskland er i hans øjne en *widerwillige Vormacht* (en modvilligt førende magt). Han deler den britiske politolog Beverly Crawford opfattelse af en tysk *embedded hegemony*, altså en tysk ledelse, der er indlejret i europæiske institutioner og multilateralt affjedret, og som bærer overproportionelle byrder for at sikre og videreudvikle den europæiske union.⁵⁵

Siden 1990 har Europa, udvidelsen af EF/EU og udbygningen af den europæiske integration stået i centrum for tysk udenrigspolitik. Og Tyskland har i det hele taget fået en større europæisk rolle efter Den Kolde Krigs afslutning. Det har siden 1990'erne bestræbt sig på at udfylde rollen som brobygger mellem vest og øst, især i forholdet til Rusland, som tyskerne mente at "skylde" noget for at tysk enhed blev mulig. Senest i Ukraine-krisen har landet således indtaget rollen som en slags mægler i forhold til Rusland.

Til gengæld har det forenede Tyskland – lige som den 'gamle' Forbundsrepublik – i lang tid afvist sikkerhedspolitik dvs. militært at påtage sig en aktiv og ledende rolle. Det var længe sket under henvisning til, at den tyske forfatning, *Grundgesetz*, kun tillod anvendelse af militæret, *Bundeswehr*, til forsvar (art. 87a), og at *Grundgesetz* eksplicit (art. 26) forbyder tysk angrebskrig, herunder også deltagelse i fredsskabende aktioner. Det var forklarligt, at Tyskland med dets militaristiske historie i baghovedet ikke ønskede at engagere sig militært uden for Tyskland. Men siden 1990'erne har dette standpunkt dog været meget omdiskuteret, og det har ført til kritik fra NATO-partnerne over, at Tyskland ikke var parat til at påtage sig byrder for at sikre stabilitet og fred i verden. Især fra USA. Men siden anden halvdel af 1990'erne har en afgørelse i Forfatningsdomstolen – den såkaldte "out-of-area"-afgørelse fra 1994⁵⁶ – gjort det muligt for Forbundsrepublikken efter en vedtagelse i Forbundsdagen at deltage militært i kollektive og fredsskabende aktioner i FN- og NATO-regi. Det var således tilfældet med deltagelse i militæraktioner i Ex-Jugoslavien og Kosovo i 1999 og i Afghanistan siden 2002. En tysk forsvarsminister (Peter Struck) har endda udtrykt det sådan, at den tyske forsvarslinje gik ved Hindukush!⁵⁷ Derimod sagde den rød-grønne Schrö-

55 Bierling: *Vormacht*, s. 271.

56 Dvs. uden for NATO-området, aftrykt hos Karl Christian Lammers: *Tyskland efter murens fald 1989*, Aarhus: SYSTIME 2006, s. 102f.

57 Cit. efter Bierling: *Vormacht*, s. 96.

der-regering i 2003 nej til at deltage i den amerikansk ledede angrebskrig mod Irak. Dette var første gang efter 1949, at en tysk regering sagde nej til et amerikansk storprojekt, og det førte til en tysk-amerikansk krise.⁵⁸

Det forenede Tyskland har dermed – trods historien med tysk militær aggression og trods en vis og pacifistisk begrundet modvilje – affundet sig med, at det også i sikkerhedspolitik, altså militær henseende måtte påtage sig en større rolle i international politik. Og efter nogen tøven har landet gjort det. Men det er vel at mærke ikke foregået som tysk enegang, men som pålidelig partner i fredsskabende aktioner, der er vedtaget i FN- eller NATO-regi. Senest er der dog i 2014 af såvel udenrigsminister Franz-Walter Steinmeier som forbundspræsident Joachim Gauck blevet åbnet for, at Tyskland kunne indtage en mere aktiv udenrigspolitisk rolle – engagere og ”blande sig” mere i verden som det blev sagt⁵⁹ – også militært. Det skal dog fortsat foregå indlejret i internationale konstellationer.

Det er hævet over enhver tvivl, at det som følge af foreningen territorielt større og økonomisk og politisk mægtigere Tyskland er blevet mere selvbevidst. Det kommer bl.a. til udtryk ved ønsket om at få en plads som permanent medlem af FN's sikkerhedsråd.⁶⁰ Ligeledes hersker der ikke tvivl om, at det har fået eller har måttet acceptere en voksende rolle i international og global politik. Og Tyskland har siden 1998 accepteret en ledende rolle i alle andre forhold end de militær- og sikkerhedspolitiske. Det er sket med omverdenens forståelse og i udstrakt grad ønske. Ved udsigten til tysk genforening var der i omverdenen udtalt frygt for, at det forenede Tyskland ville opgive den udenrigspolitiske tilbageholdenhed, som Vesttyskland havde udøvet med så stor kløgt, og i stedet indtage en ledende politisk rolle i Europa, en rolle som landets økonomiske og finansielle styrke kunne berettiggte til. Men den frygt er blevet gjort til skamme. Vist har Tyskland nu indtaget en ledende økonomisk og politisk rolle i Europa, men det er sket på en måde, der berettiger påstanden om, at Tyskland er en slags *Vormacht wider Willen*. Dets udenrigspolitik kan således ikke hævdes at være nogen videreførelse af den historiske stormagtspolitik med territorielle og politiske ambitioner. Tyskland er ikke nogen sådan stormagt, og det gebærder sig heller ikke som traditionel stormagt, men er derimod blevet en selvbevidst, ledende og i noget omfang bestemmende, ja dominerende *Vormacht* i EU og Europa.

5. STATUS 2015: TYSKLAND SOM FØRENDE MAGT MOD SIN VILJE?

25 år efter Berlin-murens fald og den tyske forening må status over det der er foregået i og med Tyskland siden 1989/90 overvejende bedømmes som positivt.

58 Jf. Bierling: *Vormacht*, s. 99, endvidere Bernd Stöver: ”Transatlantische Beziehungen der Berliner Republik von 1990 bis heute. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven”, Bienert, *Berliner Republik*, s. 123- 142, især s. 135f.

59 *Spiegel online* (31.01.2014).

60 Bierling: *Vormacht*, s. 144f.

Det er også gennemgående vurderingen af den tyske forening hos omverdenen.⁶¹ De to provisoriske 'delstater' er statsretligt, politisk, samfundsmæssigt og m.h.t. levevilkår faktisk vokset sammen til ét Tyskland, selv om der m.h.t. den politiske kultur og mentaliteter fortsat kan tales om to samfund eller to dele. Heller ikke m.h.t. løn, indtægter og sociale ydelser er forholdene i de to dele kommet op på samme niveau. Alligevel stiller det store flertal i såvel de vestlige som østlige delstater sig positive til genforeningen og til den udvikling, især i øst, der er blevet resultatet af den. Det fremgår af et nys publiceret studie om tysk identitet 2014, der bærer titlen *Sind wir ein Volk?* (Er vi ét folk?).⁶² Undersøgelsen slår fast, at tyskerne i vest og øst er blevet forenede, og at Tyskland er vokset sammen, men at de endnu ikke er blevet ét folk. Flertallet af østtyskerne og også vesttyskerne betragter genforeningen som noget positivt og især østtyskerne mener, at genforeningen overvejende har bragt dem personlige fordele. Kun et lille mindretal er ikke af den mening.

Alligevel er spørgsmålet, om også den "indre enhed" er blevet realiseret. Således følte kun knap halvdelen af østtyskerne sig "politisk hjemme" i Forbundsrepublikken – det gjaldt især de ældre generationer – og på det økonomiske og sociale område så de fremskridt, selv om der fortsat eksisterede et hul op til det vesttyske niveau, og de så i 2014 mere pessimistisk på Tysklands økonomiske situation og deres egen.⁶³

For Tyskland som stat har foreningen i oktober 1990 langt hen ad vejen betydet, at landet er blevet 'normalt' eller 'normaliseret' som andre lande. Landet er sluppet ud af den moralske karantæne, det delte Tyskland som følge af dets krig og krigsforbrydelser havde befundet sig i siden nederlaget i 1945. Foreningen blev gennemført med samtykke fra krigens allierede sejrherre, der frem til 1990 fortsat udøvede en vis kontrol med Tyskland, og som skulle give afkald på de med sejren forbundne rettigheder for at Tyskland således kunne opnå så godt som fuld suverænitæt i indre og ydre anliggender. Det rejste selvfølgelig spørgsmålet om, hvilken rolle det frigiorte og større og økonomisk mægtige Tyskland skulle spille i det europæiske og internationale system. Det var et tysk ønske at fortsætte med at fungere som 'civil' magt. Forbundsrepublikken havde også før 1990 længe været dybt engageret i og søgt at øve indflydelse på europapolitikken, i international økonomi og i internationalt samarbejde, hvilket indtil 1990 havde fungeret godt. Især i europapolitikken og dermed i udbygningen af EF til en politisk og økono-

61 Jf. hertil artiklerne om hvorledes omverdenen har iagttaget den tyske enhed i *Deutschland Archiv* 2014, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung 2015, s. 74- 171

62 Die Beauftragte der Bundesregierung für die neuen Bundesländer, *Deutschland 2014. 25 Jahre Friedliche Revolution und Deutsche Einheit – öffentliche Vorstellung der Ergebnisse eines Forschungsprojekts. Sind wir ein Volk?, Kurzzusammenfassung der Ergebnisse*, februar 2015.

Det drejer sig om et forskningsprojekt ved Zentrum für Sozialforschung, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg.

63 *Deutschland 2014*, s. 14f, 25.

misk-monetær union blev Tyskland en drivende kraft, der med tiden også kom til at bestemme mere i dette Europa. Derimod afviste man fra tysk side at indtage en aktiv sikkerhedspolitisk dvs. militær rolle. Historien tilsagde ikke, at Tyskland skulle engagere sig militært med andet end forsvar: *Bundeswehrs* opgave var at forsvare det tyske territorium, ikke at være aktør på den internationale scene.

Det 'normale' og økonomisk og i stigende grad politisk stærkere Tyskland blev fra 1990'erne udsat for et voksende pres fra omverdenen om at engagere sig mere aktivt i international politik og især i de kriser, der opstod rundt omkring i verden. Det medførte ændringer i tysk udenrigs- og sikkerhedspolitik, der kulminerede med tysk deltagelse i internationalt fastlagte kollektive militæraktioner på Balkan og i Afghanistan.

25 år efter den tyske forening er det et økonomisk og politisk stærkt og selvbevidst Tyskland, der har overtaget en større international rolle, og som også er begyndt at "blande sig" mere og bestemme mere. Især i Europa og eurozonen, hvor det indtager en førende rolle. Er Europa dermed på vej til at blive et tysk domineret Europa? Det er det næppe, selv om Tyskland under Angela Merkels ledelse har fået en klart ledende og også dominerende rolle. Men det afgørende er, at det ikke er sket som følge af tysk enegang, men i samarbejde og overensstemmelse med Tysklands partnere i EU, NATO og FN. Det er dermed en tysk ageren, der har fundet positiv respons og opbakning de fleste steder, også i de lande, der af historiske årsager har frygtet en gentagelse af tysk stormagtspolitik og tyske stormagtsambitioner.

KARL CHRISTIAN LAMMERS
LEKTOR EMERITUS
SAXO-INSTITUTTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
LAMMERS@HUM.KU.DK

ABSTRACT

Karl Christian Lammers

Germany after the Fall of the Berlin Wall in 1989 and the Unification in 1990.

An essay

The Fall of the Berlin Wall and the unification of the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic (GDR) are now more than 25 years ago and thus time for a historization and interpretation of the history Germany since 1990 has had. The essay discusses historiography and *realia* in that respect. It is highlighting two problems, firstly, a historical analysis of the current state of affairs of the united Federal Republic internally and internationally, and secondly, the handling of the past of the GDR as a former dictatorship. As for the first one, the question of rupture or continuity is being discussed: if the unification in

1990 merely meant the annexation of the GDR into the Federal Republic (Western Germany) or if a Republic of Bonn was being replaced by a new Republic of Berlin. It is being demonstrated that Germany after 1990 has become politically and financially stronger and consequently more self-assured. Thus, Germany has started getting involved in international military operations (e.g. in Kosovo and Afghanistan) and has become more dominant within the EU (e.g. in the Euro crisis). However, it is being stressed that that been as a reluctant great power. It has been a role that Germany has been pressured into by her allies and partners arguing that her size and political and economic strengths is committing her to do so. And those commitments have all been strictly embedded within international organizations such as the EU, NATO and the UN. As for the second problem it is being demonstrated that public memory of the GDR state and its nature is still to a large extent divided. But at the same time, statistics show that the aim of achieving the same living standards both in East and West has not been achieved after 25 years of unification even if surprisingly much has indeed been achieved and opinion polls are to a large showing a general satisfaction with the results of the unification.